

Recenzie

Kusá, Zuzana – Tížik, Miroslav: Elementárne formy sociologického myslenia. Súčasné reflexie Durkheimovho diela

Bratislava, Sociologický ústav SAV, 2009, 312 s.

Zborník venovaný dedičstvu Émila Durkheima (1858 – 1917) je súborom príspevkov, ktoré odznali v máji 2008 na konferencii venovanej 150. výročiu narodenia prominentného klasika sociológie. Ak hovoríme o klasike, môžeme sa stretnúť s jej uštipačnou definíciou ako niečoho, čo by chcel mať každý prečítané, čo sa však nikomu naozaj nechce čítať. Ironický postreh ale určite neplatí o autoroch zborníka, ktorí sprostredkujú čitateľom kritickú reflexiu a zasvätené pohľady na teoretické koncepty É. Durkheima. Aj keď (ako to konštatujú editori *Zuzana Kusá* a *Miroslav Tížik*) je vedenie kritického dialógu s klasikmi na Slovensku skôr niečo výnimočné, texty publikované v zborníku sú dôkazom, že odkaz klasika sa predsa len nepresúva do šedej zóny nevšímavosti a zabudnutia. Celkovo obsahuje zborník 16 príspevkov slovenských a českých sociológov, ktoré sú rozčlenené do štyroch tematických častí s názvami: 1. Zachovávanie dedičstva, 2. Durkheim a sociologická teória, 3. Verejná sféra, morálka a vzdelávanie a 4. Durkheim a skúmanie kolektívnych predstáv.

Prvý príspevok je energickým a podnetným komentárom k prínosu, originalite a aktuálnosti diela klasika pre súčasnú sociológiu. Autorka *Dilbar Alieva* poukazuje na to, že Durkheim vo svojom rozsiahlom diele vybudoval pre sociologickú komunitu „spoločný sociologický domov, vytvoril nadindividuálne prístrešie, pod ktoré sa radi schovávajú nielen sociologickí objektivistí, ale aj subjektivistí, nielen realisti, ale aj nominalisti“. (s. 16) Aj keď sú dnes Durkheimovo dedičstvo a sociologická škola (napr. viacero základných dichotómií v sociológii, pravidlá metodológie a pod.) prijímané tak akosi automaticky, autorka poukazuje na to, že domovské sociologické územie muselo byť v rámci vtedajšieho dobového kontextu ťažko dobývané. Paradoxne, práve to zrejme prispelo k jasným a aj dnes veľmi cenným definíciám pojmov a k prepracovaným argumentom, pričom „Fakt, že z Durkheimovho dedičstva doteraz vedia ťažiť príslušníci protichodných sociologických smerov, svedčí nielen o jeho encyklopedickej šírke, ale aj o istej univerzálnosti jeho ideí, ktoré sa stávajú paradigmaticky záväznými pre celú sociologickú obec.“ (s. 29-30) A možno povedať, že práve toto sú tie pravé atribúty klasiky a klasických teoretických koncepcií. Riziko však podľa autorky predstavuje jednostranný prístup k dedičstvu klasika v súčasnosti. Selektívne a skôr taktické využívanie odkazu Durkheima má za následok, že spoločenský vedci buď povrchno demonštrujú nadväznosť svojho prístupu na odkaz klasika, alebo poukazujú na výhody propagovaného prístupu v kontraste k prístupom tradičným. Niet sa preto čo čudovať, že obsahovo rozsiahle dielo klasika časom nadobudlo množstvo prívlastkov, s výberom ktorých autorka čitateľa detailnejšie oboznamuje.

Dva nasledujúce príspevky českých sociológov *Miloslava Petruska* a *Dušana Janáka* sú venované reflexii Durkheima v dielach klasikov českej sociológie. M. Petrusěk fundovane oboznamuje čitateľa s niekoľkými „stretnutiami českej sociológie s Durkheimom“ (s. 53), a to v prácach E. Beneša, I. A. Bláhu, J. L. Fischera, A. Uhlířa, E. Chalupného, J. Sedláčka a E. Gellnera. Autor uvádza konkrétne príklady odvolávok

a reakcií na dielo klasika, pričom v závere konštatuje, že vplyv Durkheima na českú sociológiu nemožno označiť za marginálny. Na druhej strane však nie je presvedčený o tom, že by sa v Čechách stabilne budovala durkheimovská škola. Čitateľ má však možnosť sa dozvedieť, ktorí reprezentanti českej sociológie boli užšie previazaní s frankofónnym sociologickým prostredím, ako aj to, že jediná monografia venovaná E. Durkheimovi bola poznačená dobovým kontextom, keďže bola publikovaná v čase normalizácie (J. Sedláček, 1979). Zaujímavá je okrem iného aj úvaha autora o tom, do akej miery bol Durkheim pri písaní známeho spisu o samovražde ovplyvnený skoršou prácou T. G. Masaryka. Sociológ D. Janák sa následne detailnejšie venuje vplyvu Durkheima na I. A. Bláhu, ktorý bol v Paríži jeho osobným žiakom. Vo svojom texte analyzuje hlavné body konvergenzie a divergenzie Bláhovho diela s durkheimovským pozitivizmom a objektivizmom. Na rozdiel od Durkheima Bláha kladie okrem iného dôraz na význam subjektivistického prístupu pri analýze sociálnej reality, ako aj na význam individuálneho konania. Ako autor konštatuje, jedným z významných faktorov odklonu od durkheimovskej koncepcie boli „metodologické problémy jeho vlastných výskumov“. (s. 60)

Problém emergencie a jeho špecifické riešenie u Durkheima je kľúčovou témou štúdie *Juraja Schenka*. Autor ilustruje problém emergencie na príklade klasického sporu medzi individualizmom a holizmom, pričom dané riešenie považuje za výrazné špecifikum celého durkheimovského sociologizmu. Po úvodných úvahách inšpirovaných Durkheimovou prácou má čitateľ možnosť bližšie sa zorientovať v súčasných prístupoch k problému emergencie. Prostredníctvom podrobného a prepracovaného výkladu nám autor systematicky predstavuje vývoj prístupov a rôzne interpretácie emergencie a emergentných javov. Emergencia, často definovaná ako protipól redukcionizmu (s. 80), súvisí s autonómnosťou vlastností komplexných celkov, resp. javov na makroúrovni, pričom v centre pozornosti stoja práve mechanizmy vzniku a dynamiky komplexnosti. Analýza emergencie postupne posunula vedecké poznanie do podoby detailne rozpracovaných pojmov a schém, ako aj stále nevyriešených sporných otázok (napr. problém mysterióznosti silnej emergencie), ktorých podstatu a pretrvávajúce výzvy autor čitateľom podrobnejšie predstavuje.

Príspevky v druhej časti zborníka sú venované vybraným otázkam sociologickej teórie. Dva samostatné texty autorov *Jiřího Šubrt*a a *Evy Laiferovej* sú venované problematike času u Durkheima. J. Šubrt predstavuje Durkheimovo chápanie času ako základnú sociálnu kategóriu, ktorá organizuje naše myslenie a vyznačuje sa univerzálnosťou a nemennosťou. (s. 107) Vo všeobecnosti sú sociálne kategórie súčasťou nadindividuálneho kolektívneho vedomia, ich obsah vyjadruje rôzne aspekty sociálneho bytia (napr. základom kategórie času je rytmus kolektívneho života – kolektívnych aktivít a ich opakovania). Sú zároveň aj podmienkou spolupráce aktérov pri dosahovaní spoločného cieľa. Takéto chápanie času sa neskôr stalo východiskom ku koncepcii sociálneho času, ktorú autor v rámci sociológie času považuje za kľúčovú. E. Laiferová v kontexte Durkheimovho narábania so známou dichotómiou posvätného a profánneho poukazuje na nutnosť zapojiť pojem času a časovo vymedziť dynamiku priebehu udalostí (napr. pravidelnosť rituálov, rytmus posvätných a profánnych periód, rytmus kolektívneho života). Nadväznosť na dedičstvo klasika a motív temporality sociálneho života si autorka všima najmä v oblasti tzv. temporalizovanej sociológie,

ktorej špecifické znaky nachádzame v prácach A. Giddensa, B. Adamovej, M. C. Kearla a M. Maffesoliho.

Problematicu sociálnych kategórií ďalej rozvíja a dopĺňa príspevok *Martina Kánovského*. Text je vystavaný ako kritická reflexia silných a slabých stránok Durkheimovej a Maussovej teórie sociálnych klasifikácií. Teória je postavená na systematickom kauzálnom vzťahu medzi sociálnou organizáciou (usporiadanie spoločnosti) na jednej strane a symbolickými klasifikáciami (reprezentácie ľudí) na strane druhej. Autor kriticky skúma „slepé uličky chybných argumentácií“ (s. 116) a pokúša sa vyvodiť ponaučenia z týchto nedostatkov. Prevažnú časť úvah autora tvorí zamyslenie sa nad sporným vysvetlením pôvodu symbolických klasifikácií, konkrétne nad nepresne zdôvodneným pôvodom klasifikačných schopností jednotlivcov a charakterom ich vzájomného prepojenia s kolektívnym vedomím. Aj napriek nedostatkom však Kánovský poukazuje na silné stránky durkheimovskej teórie sociálnych klasifikácií, teda najmä na jej priekopnícky charakter, myšlienkovú odvahu a teoretickú inšpiráciu.

Dobové súvislosti a vzájomné vzťahy Durkheimovej sociológie a politickej filozofie sú hlavným námetom textu *Jana Maršálka*. Autor označuje Durkheimovu sociológiu ako istú formu politického myslenia, resp. politickej filozofie, pričom na základe rozboru diela klasika poukazuje na najvýraznejšie príklady politického myslenia, ako aj na jeho vzťah k politickej vede napr. v diele *Spoločenská deľba práce* (1893). Aj keď pri niektorých argumentoch môžeme dlhšie diskutovať o tom, či je možné urobiť výraznejšiu deliacu čiaru medzi sociológiou a politikou, Maršáľkov originálny pohľad na dielo klasika opäť potvrdzuje jeho bohatosť, široký rozsah a podnetnosť.

V poslednom príspevku druhej tematickej časti sa autori *Zuzana Kusá* a *David Kostlán* orientujú na problematiku spoločenskej deľby práce a organickej solidarity, pričom poukazujú na ich aktuálny význam. Analýzu problému deľby spoločenskej práce chápu autori ako „majstrovský príklad analýzy podmienok a obmedzení spoločenskej integrácie“. (s. 164) Po stručnom spresnení chápania pojmu solidarita sa pozornosť autorov obracia k pojmu organická solidarita a deľba práce, pri ktorej upozorňujú aj na jej abnormálne formy ako anómia a nútená práca. Následne sa otvára otázka regulácie ekonomického života, procesov tvorby pravidiel, resp. morálnych noriem (spontánnosť a decentralizácia), ako aj pohľad Durkheima na otázku sociálnej spravodlivosti (ako nutnú podmienku súdržnosti) a nerovností (vnútorné a vonkajšie nerovnosti). Práve dôraz na rovnosť a spravodlivosť považujú autori za zásadný, hoci často ignorovaný odkaz klasika tak pre súčasnú modernú spoločnosť, ako aj pre komunitu spoločenských vedcov.

Tretí tematický blok je venovaný najmä napojeniu diela É. Durkheima na výchovu a pedagogiku. Istú výnimku tvorí prvý text *Ivana Chorváta*, ktorý sa sústredil predovšetkým na sociológiu morálky. Tému morálky vníma autor ako koherentný prvok prelínajúci sa celým bohatým dielom klasika (s. 184), pričom odkazuje na texty, v ktorých sa daný záujem najviac prejavil. Sociológiu pritom Durkheim vnímal ako osobitne vhodnú na analyzovanie rôznych foriem morálky a základov mravných aktivít, najmä vďaka jej dôrazu na empirickú analýzu (s. 187). Autor nás oboznamuje s tromi základnými dimenziami v Durkheimovom chápaní morálky a poukazuje na to, že „morálka je základným mechanizmom regulácie a zachovania spoločnosti“. (s. 191)

Prvky výchovy a pedagogiky v Durkheimovom diele analyzuje vo svojej štúdii *Miroslav Dopita*. Autor v krátkosti oboznamuje čitateľa so základnými vymedzeniami výchovy (jej úloh a predmetu) a zároveň poukazuje na rozlišovanie pojmov výchova a pedagogika. *Peter Ondrejko*vič nadväzne vo svojom príspevku analyzoval Durkheimovo chápanie prepojenia deľby práce a sociálnej diferenciacie s výchovnými úlohami, pričom označil úvahy a definície klasika za korene sociológie výchovy. Jadrom spomínaného prepojenia je to, že „spoločnosť vytvára požiadavky na špecializovanú deľbu práce, a preto aj špecializovanú prípravu, a teda aj výchovu. Diferencovaná spoločnosť je príčinou požiadavky na diferencovanú výchovu...“ (s. 208) V súvislosti so sociálnou diferenciáciou poukázal Durkheim na rolu školy, ako aj na potrebu rovnosti príležitostí v školskom systéme, v ktorom má vzdelávanie „zvnútorňovať normy a hodnoty okolia, v ktorom jednotlivci žijú a súčasne majú vzbudzovať u detí také požadované kvality, ktoré im umožnia žiť v spoločnosti“. (s. 209) Text *Štefanie Kövérovej* sa rovnako venuje oblasti výchovy, pričom sa sústreďuje na analýzu vplyvu Durkheimovej koncepcie výchovy na pedagogickú teóriu a prax. Autorka sa zamýšľa nad tým, čo z dedičstva klasika pedagogická prax potvrdila, čo naopak poprela a čím Durkheim v rámci úvah o výchove a vzdelávaní predbehol svoju dobu.

V poslednej, štvrtej časti zborníka nájdeme tri texty zamerané na oblasť náboženstva a náboženského života. Durkheimova analýza náboženského života, verejnosti známa najmä vďaka jeho poslednej knihe *Elementárne formy náboženského života* (1912), patrí k jeho najcitovanejším dielam. Známa dichotómia posvätného a profánneho v spoločenskom živote inšpirovala autorku prvého príspevku *Idu Keiserovú*. Autorka označuje svoj text za odpoveď na otázku, nakoľko je možné použiť Durkheimovu definíciu náboženstva na analýzu náboženstva v súčasných západných spoločnostiach. Vychádza pritom z tzv. sekularizačnej tézy a jej nenaplnených predpokladov, a zároveň dichotómiu posvätné/profánne transformuje na dichotómiu každodenné (všedné, štandardné, rutinné) / nekaždodenné (nevšedné, mimoriadne, nerutinné). Durkheimovo rozlíšenie posvätného a profánneho sa takto stáva inšpiratívnym nástrojom analýzy zážitkov v nekaždodennej realite, ktorá v úvahách autorky predstavuje fenomén alternatívnych svetov. Práve do takýchto svetov unikáme pri naplňaní ľudskej potreby nevšedných zážitkov, pričom dôležitú úlohu v týchto nevšedných svetoch má rituál.

Nástrahy a riziká uvažovania o Durkheimovej teoretickej koncepcii čitateľovi dôsledne predstavuje vo svojom texte *Miroslav Tižik*. Ako upozorňuje, jednou z najväčších nástrah je adekvátnosť prekladov jeho pôvodných textov a následne adekvátnosť jeho interpretácií. Autor sa zameriava predovšetkým na oblasť analýzy náboženského života, pričom posuny významov v prekladoch niektorých pojmov ilustruje na príkladoch. Za dôležité považuje okrem iného aj skúmanie kontinuity úvah v dielach klasika, narážajúc pritom najmä na analýzu posunov v myslení počas jeho viac ako tridsaťročného vedeckého života. Len takto je potom podľa autora možné zbaviť sa nánosov jednostranných výkladov a označení Durkheimovho dedičstva, ktoré býva často redukované na čisto objektivistické. (s. 265) V protiklade k tomuto prívlastku však stojí to, že Durkheimova analýza náboženského života a náboženských zážitkov sa často opiera o subjektívnu stránku života (napr. subjektívne prežívanie vzťahu

k posvätnému a pod.). A tieto úvahy sú tiež zároveň základom, na ktorý nadväzujú viacerí predstavitelia interpretatívnej sociológie.

Posledným príspevkom v zborníku je text *Romana Vida*, ktorý predstavuje konfrontáciu Durkheimovho odkazu so súčasnou sociológiou náboženstva. Kľúčové miesto v týchto úvahách má opäť kontext sekularizačnej tézy, definovanej často ako pokles významu náboženstva v moderných spoločnostiach. Oponenti tejto tézy na druhej strane namietajú, že potreba náboženstva stále pretrváva. Zdôrazňujú pritom, že skôr než procesu vytrácania sa náboženstva sme svedkami procesov jeho transformácie na nové, moderné formy. V tejto súvislosti autor podrobne predstavuje koncepciu občianskeho náboženstva, pričom Durkheima považuje za jedného z jej duchovných otcov.

Na záver môžeme konštatovať, že snaha „oprášiť“ a aktualizovať dedičstvo Émila Durkheima prostredníctvom rozsiahleho zborníka je vydareným a cenným príspevkom k poznaniu celoživotného diela tohto významného klasika. Ako sme mali možnosť sledovať, Durkheim neprestáva byť inšpiráciou pre súčasnú sociológiu, ktorú často charakterizuje rastúca rôznorodosť tém aj prístupov. Publikované texty predstavujú nielen pre študentov zdroj informácií, na základe ktorého sa môžu lepšie zorientovať v základných sociologických pojmoch, ako aj v základných princípoch Durkheimovho chápania sociálnej reality. Možno tiež očakávať, že čitatelia, ktorí prijímú pozvanie na dôvernejšie stretnutie s klasikom, sa postupne prepracujú k jeho pôvodným dielam a opäť nám prinesú nové postrehy a inšpirácie na jeho čítanie.

Katarína Strapcová